

International Multidisciplinary
Research Journal

Golden Research
Thoughts

Chief Editor
Dr.Tukaram Narayan Shinde

Publisher
Mrs.Laxmi Ashok Yakkaldevi

Associate Editor
Dr.Rajani Dalvi

Honorary
Mr.Ashok Yakkaldevi

Welcome to GRT

RNI MAHMUL/2011/38595

ISSN No.2231-5063

Golden Research Thoughts Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board. Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

International Advisory Board

Flávio de São Pedro Filho Federal University of Rondonia, Brazil	Mohammad Hailat Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken	Hasan Baktir English Language and Literature Department, Kayseri
Kamani Perera Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka	Abdullah Sabbagh Engineering Studies, Sydney	Ghayoor Abbas Chotana Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]
Janaki Sinnasamy Librarian, University of Malaya	Ecaterina Patrascu Spiru Haret University, Bucharest	Anna Maria Constantinovici AL. I. Cuza University, Romania
Romona Mihaila Spiru Haret University, Romania	Loredana Bosca Spiru Haret University, Romania	Ilie Pinteau, Spiru Haret University, Romania
Delia Serbescu Spiru Haret University, Bucharest, Romania	Fabricio Moraes de Almeida Federal University of Rondonia, Brazil	Xiaohua Yang PhD, USA
Anurag Misra DBS College, Kanpur	George - Calin SERITAN Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, Iasi	.....More
Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea, Romania		

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade ASP College Devrukh, Ratnagiri, MS India	Iresh Swami Ex - VC. Solapur University, Solapur	Rajendra Shendge Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur
R. R. Patil Head Geology Department Solapur University, Solapur	N.S. Dhaygude Ex. Prin. Dayanand College, Solapur	R. R. Yalikal Director Management Institute, Solapur
Rama Bhosale Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel	Narendra Kadu Jt. Director Higher Education, Pune	Umesh Rajderkar Head Humanities & Social Science YCMOU, Nashik
Salve R. N. Department of Sociology, Shivaji University, Kolhapur	K. M. Bhandarkar Praful Patel College of Education, Gondia	S. R. Pandya Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai
Govind P. Shinde Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai	G. P. Patankar S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka	Alka Darshan Shrivastava Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar
Chakane Sanjay Dnyaneshwar Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune	Maj. S. Bakhtiar Choudhary Director, Hyderabad AP India.	Rahul Shriram Sudke Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore
Awadhesh Kumar Shirotriya Secretary, Play India Play, Meerut (U.P.)	S. Parvathi Devi Ph.D.-University of Allahabad	S. KANNAN Annamalai University, TN
	Sonal Singh, Vikram University, Ujjain	Satish Kumar Kalhotra Maulana Azad National Urdu University

Address:- Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.aygrt.isrj.net

अमरावती जिल्हयातील पीक विविधतेच्या आकृतीबंधाचे भौगोलीक अध्ययन

वासुदेव जे. उईके

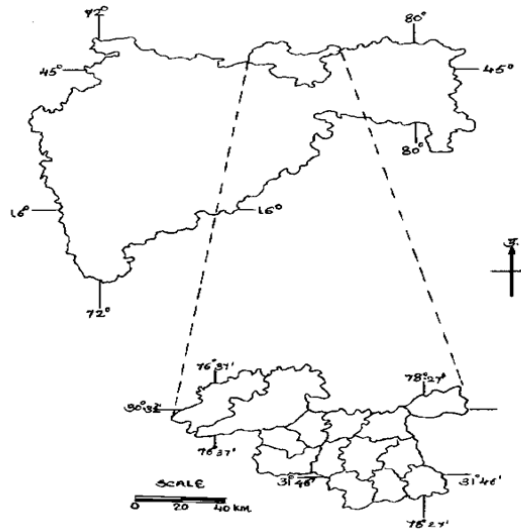
स्व. मदनगोपाल मुंघडा कला व वाणिज्य ,महाविद्यालय,चांदूर रेल्वे जि. अमरावती

सारांश

शेतीमध्ये पीकांच्या लावडीसाठी पीक निवड व क्षेत्रविस्तार ह्या बाबी महत्वाच्या ठरतात. ही पीक निवड व क्षेत्रविस्तार त्या प्रदेशातील प्राकृतिक रचना, मृदा प्रकार पावसाचे प्रमाण व शेतकऱ्यांच्या पीक निवडीसंबंधीचा दृष्टीकोन यावर अवलंबून असते. प्रस्तुत निबंधामध्ये अमरावती जिल्हयाच्या पीक विविधता आकृतीबंधाचा अभ्यास करण्यासाठी भाटीया (१९६५) यांच्या प्रतीपादीत तंत्राचा अवलंब केला असून पीक विविधता आकृतीबंधचे विश्लेषण केले आहे.

प्रास्ताविक

अमरावती जिल्हयात गहू, ज्वारी, बाजारी, मका, हरभरा, मूंग, उडीद, उस, मिरची, इतर कडधान्य अशा प्रकारे या जिल्हयात पीके घेतली जाते जवळ-जवळ संपूर्ण जिल्हयात कापूस, तूर, ज्वारी, हरभरा हि पीके प्रामुख्याने घेतली जाते स्थानीक प्रदेशातील प्राकृतिक रचना, आर्थिक व सांस्कृतिक नैसर्गिक घटकाला अनुसरून पीकांची निवड व क्षेत्रविस्तार केला जातो. एकापेक्षा अधिक पीके घेतलेल्या तालुक्यात पीक निवड व क्षेत्र विस्ताराबाबत स्पर्धा अधिक आढळते तर एक पीक असणाऱ्या प्रदेशात स्पर्धेचा अभाव असतो सदर निबंधामध्ये अमरावती जिल्हयात घेण्यात येणाऱ्या पीक विविधता आकृतीबंधाचा भौगोलीक दृष्टीकोणातून अभ्यास करण्यात आला आहे.

अभ्यासक्षेत्र

अमरावती जिल्हयाचे स्थान उत्तर अक्षांश २०० ३२'-२५०. ४६' आणि पूर्व रेखांश ७६०. ३७'-७८०.२७' असा वसलेला आहे या जिल्हयाच्या पूर्वेस आग्नेयास वर्धा, दक्षिणेस व नैत्रत्येस यवतमाळ पश्चिमेस अकोला, उत्तरेस मध्यप्रदेश बैतूल हे जिल्हये आहेत. जिल्हयाचे क्षेत्रफळ १२२१० चौ. कि.मी असून महाराष्ट्र राज्याशी हे प्रमाण ३.६६ आहे या जिल्हयाच्या उत्तरेस सातपूडा पर्वत पूर्व पश्चिमेस असा पसरलेला आहे.

या जिल्हयाच्या बहुतेक भाग लाव्हारसाचा बनलेला आहे. येथील जमीन काळी कसदार आहे ही जमीन ब्लॅक कॉटन सॉईल या नावाने ओळखली जाते या जिल्हयाचे हवामान सर्वसाधारण पणे उष्ण व कोरडे असते. ऑक्टोबर पासून तापमान घट होत असून डिसेंबर पर्यंत बरेच घट झाल्याने हवामान थंड असते या उलट फेब्रुवारीपासून तापमान वाढत जाऊन तापमानाचे उच्चांक गाठल्याने उन्हाळ्यात सर्वाधिक तापमान ४७० इतके आढळते जिल्हयात जून ते ऑक्टोबर या महिन्यात मान्सूनचा पाऊस पडतो. सरासरी या काळात तापमानात बरीच घट होऊन हवामान उत्सावर्धक असते जिल्हयात सन २००६ या वर्षात मोर्शी केंद्रात सर्वात कमी ४५३.३० मिलीलिटर इतके सर्वात जास्त पर्जन्य आढळले तर चिखलदार केंद्रा ६१८.०८ मिलीलिटर सर्वात जास्त पर्जन्य आढळते. ज्वारी, तांदूळ, बाजरी, मूंग, कापूस, तुर, ही महत्वाची अन्नधान्य पीके घेतली ज्वारी, तूर, कापूस ही पीके सर्वाधिक घेतली जाते गेल्या विस वर्षांच्या कालावधीत जलसिंचनाच्या सोयी, मोर्शी, वरूड, चांदूर बाजार, तिवसा, धामणगांव, चांदूररेल्वे या तालुक्यात झाल्यामुळे गहू हरभराचे क्षेत्र वाढलेले आहे. या अमरावती जिल्हयात २००१ च्या जनगणनेनुसार एकूण लोकसंख्या २६०७२६० होती तर २०११ च्या जनगणनेनुसार एकूण लोकसंख्या २८८७८२६ एवढी आहे २००१ ते २०११ मध्ये १०.१७ टक्के लोकसंख्या वाढलेली आहे.

प्रस्तूत शोधनिबंधाकरिता अमरावती जिल्हयातील पिक विविधतेचा आकृतीबंध काढण्यासाठी ज्वारी, गहू, बाजरी, तूर, हरभरा, मूंग, कापूस ही पीके, अभ्यासासाठी घेतली आहे.

सांख्यिकी माहिती व संशोधन पध्दती

अमरावती जिल्हयातील तालुकावार प्रत्येक पीकाखालील क्षेत्र प्राप्त करून त्याचे रूपांतर टक्केवारीमध्ये केले गेले. जिल्हा जनगणना, हॅडबुक, सामाजिक, आर्थिक समालोचन व अमरावती जिल्हा गॅझेटवर हयाचा वापर विवेचन करतांना केला आहे. भाटीया १६६५ यांनी संशोधित केलेल्या पीक विविधता सुत्राने अमरावती जिल्हयाची पीक विविधता आकृतीबंध काढून त्यांचे भौगोलीक विश्लेषण करण्यात आले आहे.

विवेचन-

अमरावती जिल्हयाची पीक विविधता काढण्यासाठी भाटीया यांनी वापरलेल्या सुत्राचा वापर केला ते सूत्र पुढीलप्रमाणे

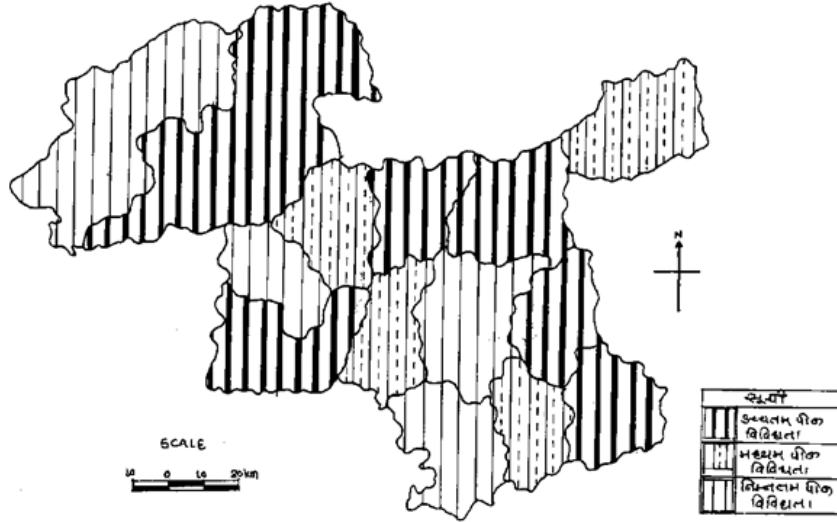
2.10 टक्के किंवा त्या पेक्षा जास्त पीकांचे क्षेत्र

सदर निबंधामध्ये १० टक्के पेक्षा कमी क्षेत्र असणारे पीक वगळ्यात आले भाटीयांच्या मते प्रतीवादीत येणारे मूल्य किंवा निर्देशांक कमी असेल तर पीकांची विविधता अधिक ठरते या उलट मूल्य अधिक असेल तर पीकांची विविधता मूल्य कमी झाले तर त्या प्रदेशात पीक निवड व त्यांच्या क्षेत्रविस्तार यांच्यामध्ये स्पर्धा अधिक होते. परंतु ही स्पर्धा कमकुवत असेल तर पीक विविधता मूल्य अधिक होते अमरावती जिल्हयाची पीक विविधता भाटीया यांच्या तंत्राचा वापर करून काढली असता पीकांची संख्या पीकांची नावे व तालुक्याची संख्या तक्ता क्रमांक २ मध्ये दिली आहे.

प्राप्त झालेल्या पीक विविधता निर्देशांकावरून अमरावती जिल्हयासाठी पीक विविधता आकृतीबंध तयार केला नकाश क्रमांक २ मूल्याचे एकूण तिन गट पाडले प्रत्येक विभागातील पीक विविधता मुख्य गट मूल्याचे परिणम, तालुक्याची संख्या तक्ता क्रमांक २ मध्ये दर्शविली आहे.

तक्ता क 1
अमरावती जिल्ह्यातील पीक विविधता आकृतीबंध 2008 -09

v-dz	ihclph ukos	Rkyndk l q ; k
1	,d ihcl	&
2	nku ihcl v- dkiw] Tokjh c- dkiw] gjHjk	3 1
3	rtu ihcl v- Tokjh] ew] rj c- rj] dkiw] Tokjh d- dkiw] rj] gjHjk M- rj] ew] gjHjk	2 1 1 1
4	pkj ihcl v- dkiw] Tokjh] rj] gjHjk c- dkiw] ew] gjHjk] Tokjh	2 1

अमरावती जिल्ह्याचा पीक विविधता आकृतीबंधाच्या नकाशावरून नकाशा क्र २ स्पष्ट होते की, पीकांची निवड व त्या पीकांच्या क्षेत्रविस्ताराची स्पर्धा ही प्राकृतिक रचनेनुसार कमी जास्त स्वरूपाची आहे पीकांची सर्वाधिक विविधता तीवसा २३.४४ व दर्यापूर २३.७० या तालुक्यात आहे तसेच चिखलदरा, चांदूर बाजार, मोर्शी, धामणगांव रेल्वे हया तालुक्यात पीक विविधता अधिक आहेत त्यामुळे या वरील तालुक्यामध्ये स्पर्धा अधिक आहे.

अती उच्चतम पीक विविधता प्रदेश पीक विविधता प्रदेश अमरावती जिल्ह्यातील तीवसा तालुक्यात आढळत असून नकाशा २ पीक विविधता मूल्य २३.४४ इतके आहे या तालुक्यात कापूस, ज्वारी, तूर, व हरभरा या चार पीकांच्या क्षेत्रविस्ताराच्या बाबतीत स्पर्धा चालते. जलसिंचनाच्या सोयी यामुळे अधिकाधिक पीके घेतली जातात उच्चतम पीक विविधता चिखलदरा २७.३३, चांदूर बाजार २७.८०, मोर्शी २८.९८, धामणगांव २८.२० या चार तालुक्यात आढळते या चारही तालुक्यात क्षेत्रविस्तार स्पर्धा ज्वारी, मूंग, तूर, कापूस, हरभरा, या

पीकाच्या बाबतीत चालते. पावसाचे प्रमाण ४०० ते ७०० मिलीलिटर आहे तसेच जलसिंचनाच्या सोयी या प्रदेशात उपलब्ध झाल्यामुळे जमीन उत्पादक आहे. अलीकडे तूर, हरभरा, कापूस, पीकांचा वाढता क्षेत्रविस्तार हा देखील उच्च पीक विविधतेला कारणीभूत ठरला आहे.

तक्ता क २
अमरावती जिल्हयातील पीक विविधता आकृतीबंध २००८-०९

v-dz	i hd fofo/lrk eW;xV	eW;kpsifj .ke	rkyD; kph ukoso i hd fofo/lrk
1	25 i qk deh	mPpre	1- fp[kynjk 27-33 2- planij ckt.kj 27-86 3- ektkZ 28-18 4- /We.lxko jYos 28-20 5- rhol k 23-44 6- n;kij 23-70
2	30 rs35	e;/e	1- vpyij 31-56 2- o: M 30-34 3- Hkrclgh 33-33 4- planij jYos 30-54
3	35 i qk vf/lcd	fuEure	1- /Kj.kh 42-67 2- vat.lxko l q: hZ 42-13 3- vejkorh 38-13 4- ukaxko [Msoj 48-78

निम्न पीक विविधता क्षेत्र हे अचलपूर, वरूड, भातकृती व चांदूर रेल्वे ह्या तालुक्यात आहे. अचलपूर तालुक्याचे पीक विविधता मूल्य ३१.५६ इतके असून येथे तूर, कापूस, ज्वारी या तीन पीकांमध्ये क्षेत्रविस्तारासाठी स्पर्धा चालते सूपीक मृदा व पावसाचे ५०० ते ७५० मीलीमीटर पर्जन्य यामुळे वरील पीके प्रामुख्याने घेतली जातात. वरूड तालुक्यात ज्वारी, कापूस, तूर या तिनपीकामध्ये स्पर्धा चालते तालुक्यातील पीक विविधता निर्देशांक ३०.३४ इतके आहे. निम्नतम पीक विविधता क्षेत्रात धारणी, अंजनगाव सूर्जी, अमरावती नांदगाव खंडेश्वर ह्या तालुक्याचा समावेश होतो. हे सर्व तालुके सरासरी पर्जन्याच्या प्रदेशात येतात. तसेच जलसिंचनाच्या सोयी असल्यातरी ठरावीक पीकेच घेतल जातात ह्या तालुक्यात, कापूस, हरभरा, धारणी, अंजनगाव सूर्जी, अमरावती व नांदगाव खंडेश्वर या तालुक्यात कापूस, ज्वारी हि दोन पीके प्रामुख्याने घेतली जातात.

निष्कर्ष

अमरावती जिल्हयात, कापूस, तूर, ज्वारी, हरभरा या चार पीकात पीक निवड व क्षेत्रविस्तारासंबंधी स्पर्धा चालते, पीकांची स्पर्धा नैसर्गिक बाबीनुसार कमी जास्त होत असून काळी मृदा व जलसिंचनच्या सोयीमुळे तीवसा, चिखलदरा, चांदूर बाजार, मोर्शि येथे पीक विविधता जास्त आढळते ह्या तालुक्यात अलीकडे ओलीताचे प्रमाण वाढल्यामुळे हरभरा, ज्वारी तूर, कापूस या पीकामध्ये चालते. पीकांची निवड करतांना पीकांचे दर हेक्टरा उत्पादन लक्षात घेतले जाते.

संदर्भ साहित्य –

- १.भाटीया एस. एस. (१९६५) Pattern of crop concentration and Diversification in India.
- २.हुसेन माशीद – कृषी भूगोल

३. www.Amravati District. Gov. in
४. आपला जिल्हा (अमरावती) वर्ग ४ था
५. www.Amravati statistical office

Publish Research Article

International Level Multidisciplinary Research Journal For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper, Summary of Research Project, Theses, Books and Book Review for publication, you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed, India

- ★ International Scientific Journal Consortium
- ★ OPEN J-GATE

Associated and Indexed, USA

- EBSCO
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Database
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Golden Research Thoughts
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005, Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.aygrt.isrj.net